

Tradició i innovació en la selecció de l'auxiliar de perfet a *Curial e Güelfa*

Tradition and innovation in auxiliary selection in *Curial e Güelfa*

MAR MASSANELL I MESSALLES

mar.massanell@uab.cat

ORCID ID: 0000-0001-9288-5974

Universitat Autònoma de Barcelona / IEC

Resum: Una de les característiques del català antic que no s'ha conservat, tret d'algunes restes dialectals, és la doble auxiliarietat dels temps de perfet, que es construïen amb *haver* o *ésser* (p. ex., *ha parlat vs. és arribat*). El primer ocorria en les construccions transitives i intransitives agentives, mentre que el segon era emprat en les estatives, esdevenimentals, resultatives de canvi d'estat i de lloc, intransitives pronominals, reflexives directes i passives. Tot i que la substitució de *ésser* per *haver* és un procés que es va desenvolupar sobretot durant l'edat moderna i que va culminar en la contemporània, en el català medieval ja se'n detecten indicis. En aquest article, partint del buidatge i de la classificació dels perfets del *Curial*, identifiquem les mostres en què *haver* ocorre en lloc de *ésser*, analitzem els factors que ho poden haver afavorit i els relacionem amb les vies d'entrada de *haver* assenyalades en treballs previs. Concloem que el *Curial* manté amb fermesa la doble auxiliarietat i que la innovació hi queda pràcticament restringida a les construccions impersonals relatives amb *romandre*, *sobrar*, *venir*, *esdevenir* i *succeir*, les quals contenen un datiu experimentador com a subjecte lògic.

Paraules clau: *Curial e Güelfa*, català antic, selecció de l'auxiliar, construccions impersonals relatives, datiu experimentador

Abstract: One of the characteristics of Old Catalan that has not been preserved, except for some dialectal remains, is double auxiliary of perfect tenses, which were built with *haver* 'have' or *ésser* 'be' (e.g. *ha parlat vs. és arribat*). *Haver* occurred in transitive and agentive intransitive constructions, while *ésser* was used in statives, eventives, resultatives of change of state and change of location, pronominal intransitives, direct reflexives and passives. Although the substitution of *ésser* for *haver* is a process developed mainly during Modern Age and culminated in contemporary times, signs of it can already be detected in Medieval Catalan. In this paper, starting from the extraction and classification of perfects in *Curial e Güelfa*, we identify the samples in which *haver* occurs instead of *ésser*, we analyze the factors that may have favored it and we relate them to the entry routes of *haver* indicated in previous works. We conclude that *Curial e Güelfa* firmly maintains double auxiliary, innovation being practically restricted to the relative impersonal constructions with *romandre* 'remain', *sobrar* 'be left over', *venir* 'come', *esdevenir* 'become' and *succeir* 'happen', which contain a dative experiencer as a logical subject.

Keywords: *Curial e Güelfa*, Old Catalan, auxiliary selection, relative impersonal constructions, dative experiencer

DATA PRESENTACIÓ: 12/09/2023 ACCEPTACIÓ: 29/09/2023 · PUBLICACIÓ: 03/12/2023

Per què correch a casa sua, e, trobant Curial, abraçà l e besà l, e plorà de goig ab ell,
e dix-li ço que ab la Güelfa, despuys que *se n'era anat*, li *havia esdevengut*.

Curial e Güelfa, llibre III, p. 344

1. Introducció

Una de les característiques sintàctiques del català antic que no s'ha conservat en el català actual –per bé que n'hi ha restes dialectals– és la doble auxiliarietat dels temps de perfet, que es construïen amb el participi del verb que es conjugava acompanyat per *haver* (p. ex., *ha parlat*) o per *ésser* (p. ex., *és arribada*), en funció de diversos criteris sintàctics i semàntics, tal com va assenyalar Par (1923: 320-324) en l'estudi de l'obra en prosa de Bernat Metge i com recullen totes les gramàtiques històriques de la llengua catalana (Badia i Margarit 1951: 368-369, Moll 1952: 213-214, Duarte/Alsina 1986: 102, Batlle *et al.* 2016: 408-412). Malgrat que l'avenç de *haver* en detriment de *ésser* és un procés de canvi lingüístic que es va desenvolupar fonamentalment durant l'edat moderna i que va culminar en la contemporània, ja en el català medieval se'n detecten alguns indicis (Batlle 2002, Ramos 2005, Mateu 2005, Massanell/Mateu 2018, Massanell 2020).

L'objectiu del present article és fer una primera anàlisi, centrada en els casos innovadors, de la selecció de l'auxiliar de perfet en la novel·la *Curial e Güelfa*, que hauria estat escrita a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim, sembla que pel comte camarlenc Enyego d'Àvalos, entre 1446 i 1448 (Soler 2017). Per a això, basant-nos en l'edició filològica de Ferrando (2007), hem fet el buidatge manual de totes les formes verbals conjugades en un temps de perfet i les hem classificades d'acord amb el tipus de construcció en què ocorren.¹ Conclousos el buidatge i la classificació, ens hem fixat en els casos, no gaire nombrosos, en què l'auxiliar *haver* s'ha introduït en el terreny de *ésser*, amb la voluntat d'identificar les estructures per les quals comença aquest canvi i de detectar els factors sintàctics i semàntics que l'afavoreixen. Aquesta operació té sentit des del moment en què es constata que el procés de substitució de *ésser* per *haver* va ser gradual i no va afectar alhora totes les construccions, sinó que unes hi van ser sensibles abans que d'altres (Batlle 2002, Ramos 2005, Mateu 2005), fet del qual es deriva, en particular, que un mateix verb podia començar a admetre l'auxiliar innovador en moments històrics diferents en funció de l'estructura sintacticosemàntica en què estigués inserit (Mateu 2015, Mateu/Massanell 2015).

Basant-nos en les conclusions del capítol «L'auxiliar dels temps de perfet» (Massanell en premsa) de la *Gramàtica del Català Antic*, elaborat a partir de buidatges del *Corpus Informatitzat del Català*

1 Com exposa Ramos (2004), les estructures amb *ésser* + participi en ocasions poden resultar formalment ambigües, de manera que l'investigador no pot destriar si corresponen a un temps de perfet o a una construcció atributiva. Aquests problemes d'ambigüitat formal devien tenir algun pes en dos canvis sintàctics fonamentals: l'avenç de *haver* en el terreny de *ésser* com a auxiliar de perfet i l'expansió dels usos de *estar* en detriment de *ésser* en les atributives (Ramos 2000). En aquest article deixem al marge les mostres ambigües d'estructures amb *ésser* + participi, pel fet que el nostre objecte d'atenció són les construccions innovadores amb *haver* + participi i cap de les que hem localitzat no hauria estat formalment ambigua si hagués contingut l'auxiliar tradicional.

Antic (CICA), a § 2 descrivim sumàriament quina era la distribució habitual dels auxiliars *haver* i *ésser* en la llengua medieval.² Tot seguit, a § 3, ens fixem en els nou tipus de construccions que seleccionaven *ésser* com a auxiliar de perfet: estatives d'existència (§ 3.1), estatives de permanència (§ 3.2), esdevenimentals (§ 3.3), resultatives de canvi d'estat (§ 3.4), resultatives de canvi de lloc (§ 3.5), reflexives i recíproques directes, intransitives pronominals i passives reflexes (§ 3.6) i passives perifràstiques (§ 3.7), i per a cada tipus esmentem, en primer lloc, el grau d'innovació que admetien en català antic i, a continuació, presentem els usos del *Curial*, destriant els que s'adiuen amb la tradició i els que se'n separen, en els quals focalitzem l'anàlisi. Finalment, a § 4, oferim el recull de resultats i formulem les conclusions.

2. Distribució habitual dels auxiliars de perfet *ésser* i *haver* en català antic

Com sintetitza Pérez Saldanya (1998), l'origen llatí de la doble auxiliaritat del català i d'altres llengües romàniques es troba en la gramaticalització de dues construccions resultatives, una amb *HABEŌ* + participi de perfet, que expressava una predicació sobre el CD, amb el qual concordava el participi (p. ex., *multa bona bene parta habemus* 'tenim moltes propietats ben adquirides'), i una altra amb *SUM* + participi de perfet, que expressava una predicació sobre el subjecte, amb el qual concordava el participi (p. ex., *domus clausa est*, interpretable com 'la casa ha estat tancada' i també com 'la casa és (o està) tancada'). Tot i aquest origen comú, la selecció de l'auxiliar de perfet està molt lluny de seguir unes mateixes regles per a les diverses varietats sincròniques i diacròniques en què els derivats de *HABEŌ* i de *SUM* es reparteixen la funció d'auxiliars aspectuals. De fet, s'ha constatat que hi ha una gran variabilitat en la distribució de l'un i de l'altre, i que els factors que hi intervenen són múltiples i complexos (Mateu 2016), alguns amb efectes molt generals i d'altres amb un abast més reduït. Aquesta diversitat de normes de funcionament és visible fins i tot en aquells dialectes de la nostra llengua que serveixen actualment la doble auxiliaritat o alguns vestigis d'aquesta (Massanell 2021).

En el cas del català antic la distribució dels auxiliars de perfet té vincles estrets amb la funció semàntica del subjecte, segons que sigui (proto)agent, que es relaciona amb la selecció de *haver*, o (proto)pacient, que es vincula a l'aparició de *ésser* (Dowty 1991). Així, seleccionen *haver* dos tipus de construccions que tenen en comú que duen un subjecte agent que fa l'acció expressada pel verb. D'una banda, les transitives, com «eu *é perdut* un meu fil» (*Vides*: 285), «*avie donat* al dit Jacob .i. troç de terra» (*Alcoi*: f. 21v) o «aqueu qui alcuna cosa *aurà aguda* per forsa» (*Costums*: 111). De l'altra, també seleccionen *haver* les intransitives agentives, com «yo *hé parlat* ab madona la emperadriu» (Desclot, *Crònica* II: 53), «*ba treballat* molt lo senyor don Anric» (*Cartes Borja* I: c. 13) o «contínuament *havia dançat* ab la infant» (Martorell, *Tirant*: 498), aquest darrer amb un verb dels anomenats *de manera de moviment*, que tenen un comportament oposat, quant a la selecció de l'auxiliar, al dels verbs dits *de moviment direccional* o *de canvi de lloc* (vg. § 3.5).

2 Referenciem les obres de les quals procedeixen els exemples extrets del *CICA* a través de les claus de citació recomanades en aquest corpus. La referència completa corresponent a cada clau és accessible a <http://cica.cat/>.

Seleccionen *ésser*, en canvi, les construccions el subjecte de les quals és de tipus pacient i es veu afectat per l'esdeveniment expressat pel verb. Entre les estructures amb aquest auxiliar hi ha les estatives d'existència amb *ésser*, siguin locatives, com «yo dix lo rey d'Aragó no y són gens estat, que ya era feita la batayla abans que yo fos là» (Desclot, *Crònica* II: 37), siguin atributives, com «per ço com era estada lur nodriça» (*Pergamins* I: doc. 1), siguin purament existencials, com «són estades moltes pluges» (Agramont, *Regiment*: 59b).³ En aquest punt cal remarcar que, a diferència del que s'esdevé amb el verb aspectualment neutre *ésser*, les estatives amb *estar*, tant si són locatives com atributives, s'auxilien invariablement amb *haver* ja des dels orígens, atès el valor aspectual duratiu d'aquest verb, com va assenyalar Ramos (1999) corregint el que s'havia dit tradicionalment (Moll 1952). Per exemple, «nós avem hic estat molt e puria ésser que hic estaguéssem gran temps» (Desclot, *Crònica* III: 39), de tipus locatiu, o «preseren N'Esqui de Míralpeyx, qui hac estat la meytat de la nuyt abressat a la pila del pont» (Desclot, *Crònica* III: 49), de tipus atributiu.⁴ Tanmateix, com descriu detalladament Ramos (2000), els usos estatus de *estar* en català antic són molt més escassos que en l'actualitat. En la llengua medieval *estar* ocorria sobretot en construccions intransitives que expressaven activitats dutes a terme per subjectes agents, amb significats com 'habitar' o 'trigar', en les quals s'auxiliava també amb *haver*, com correspon a aquest tipus d'estructura. És així a «és vehí e habitador de la vila d'Algezira e aquí ten sa casa e son capmayor e ha estat de .xx. anys ança» (*Pergamins* III: doc. 122), en què *estar* té el significat de 'habitar', i a «quant se'n fo tornada la regina al rey, lo rey li dix per qual causa avia tant stat» (*Vides*: 63), en què *estar* té el sentit de 'trigar'.

De la mateixa manera que les estatives d'existència no marcades aspectualment, també seleccionen *ésser* les estatives de permanència, tant si indiquen permanència en un lloc, com «Don Bernat Guillem d'Entença, qui era romàs al Pug» (Jaume I, *Fets*: f. 97v) o «Jo só restat ací» (*Cartes Borja* II: c. 38), com si indiquen permanència en un estat, com «aqueu qui era romàs sob» (*Diàlegs*: f. 44v) o «car só restat trist e desconsolat e ple de molta misèria» (Martorell, *Tirant*: 1203). També es decanten per *ésser* les esdevenimentals, ja siguin pronominals, com «de tot so que seguit s'ere encara no sabien res» (*Decameró*: 129) o «Espaventable cosa s'és esdevenguda» (*Jerusalem*: f. 34), ja siguin no pronominals, com «asò qui és esdevengut a la mia fila mesquina» (*Vides*: 188) o «a gran culpa del dit Matalaf era seguit lo dit cars» (*València*: f. 37r).

3 Recordem que les formes participials (*e*)stat, (*e*)stada, (*e*)stats, (*e*)stades poden pertànyer tant al paradigma de *estar* com al de *ésser* (vg. § 3.1). Tanmateix, existeixen diversos criteris que habitualment permeten discernir, donada una forma de perfet amb aquest participi, a quin dels dos verbs cal atribuir-la (Massanell 2020: 67-117). En aquest sentit fem notar que, en el primer dels exemples adduïts, de tipus locatiu, el perfet «no y són gens estat» va seguit de la forma imperfectiva «abans que yo fos là», que indubtablement correspon a una determinació de lloc amb *ésser*. Quant a la segona mostra, de tipus atributiu, cal tenir present que *estar* no pot inserir-se en una copulativa en què l'atribut és un substantiu (cf. *és mestre* amb **està mestre*). Pel que fa al tercer exemple, que correspon a la construcció existencial absoluta, *estar* en queda exclòs atès el caràcter inherentment duratiu i resultatiu d'aquest verb (cf. *Déu és* amb **Déu està*).

4 A banda del valor de durada que expressen el quantitatiu «mol» i el sintagma «la meytat de la nuyt», notem, en el primer exemple, que el perfet «avem hic estat mol» va seguit de la forma imperfectiva «que hic estaguéssem gran temps», la qual pertany sens dubte al paradigma de *estar*, i, quant a la segona mostra, cridem l'atenció sobre el fet que l'atribut «abressat a la pila del pont» indica una posició corporal que connecta amb el significat etimològic de *estar*, provinent del llatí *STĀRE* 'estar dret, mantenir-se dempeus'.

Igualment s'auxilien amb *ésser* les resultatives de canvi d'estat, tant si són tèliques, com «*som cayguts en peccat*» (Sant Vicent, *Sermons* IV: 74) o «*aquel qui és nat de solt e de solta*» (*Costums*: 327), com si són atèliques, com «*a Déu gràties, són ben millorats*» (*Lletres*: c. 5) o «*la fama de la sua santitat era fort crescuda*» (*Diàlegs*: f. 8r). Així mateix opten per *ésser* les resultatives que expressen un moviment direccional conduent a un canvi de lloc, el predicat de les quals sovint té caràcter tèlic. Per exemple, «*con fos pervengut a .i. cap de carrera, lo diable prèns l'enfant*» (*Vides*: 49), «*ere fugit als seus enemichs*» (Sant Vicent, *Sermons* IV: 74), «*eren exits a nós a reebre*» (Jaume I, *Fets*: f. 190r) o «*aquelles són devallades de la sua vida seglar a la vida de religió*» (*Constitucions*: 64).

Finalment, s'auxilien amb *ésser* les intransitives pronominals, que sovint expressen un canvi d'estat, com «*e l rey se serà ujat en la batalla*» (Llull, *Meravelles* I: 154), i que també poden expressar un canvi de lloc, com «*dos cavalers se foren partits del rey Karles*» (Descloit, *Crònica* III: 137), o la permanència en un lloc, com «*ço qui seu era ab ell s'era romà*» (Eiximenis, *Dotzè*: 279), tot i que també és possible que no estiguin vinculades a aquestes nocions, com passa a «*que l diable se n'és molt clamat*» (*Vides*: 311).

A grans trets, doncs, es pot dir que *haver* es relaciona amb l'expressió d'activitats dutes a terme per subjectes agents, mentre que *ésser* es vincula a l'expressió d'estats resultants que afecten subjectes pacients. Tanmateix, cal fer una sèrie de precisions a aquesta generalització descriptiva, atès que hi ha construccions sense subjecte, d'altres en què el subjecte té alhora la funció semàntica d'agent i la de pacient, processos sintàctics que condueixen a l'ocultació de l'agent i construccions incrustades en unes altres. Així, en absència de subjecte, l'auxiliar seleccionat és el no marcat o majoritari, és a dir, *haver*. Es veu en les construccions impersonals com les que formen els verbs meteorològics, com «*Açí, sényer, à plogut convenientment*» (Sereneta, *Cartes* II: c. 12), i en les construccions presentacionals amb *haver* o *haver-hi*, com «*negun preu no ha hagut establí*» (Jaume I, *Furs*: r. 72, f. 22) o «*no y ha haiit pali que sia stat portat sobre nós*» (Pere III, *Epistolari* I: c. 7).

En les construccions reflexives i recíproques, en les quals el clític és correferent amb el subjecte, s'observen dos comportaments oposats. Així, seleccionen *haver* les reflexives i recíproques indirectes, en les quals el clític fa la funció de CI i hi ha un altre constituent sintàctic que actua com a CD, cosa que posa en relleu el caràcter transitiu de la construcció i l'agentivitat del subjecte. Per exemple, la construcció reflexiva «*lo senyor se haurà rentades les mans*» (*Coch*: 32) o la recíproca «*.i. dona és anamorada d'un jove e han-se promès que, si lo marit de la dona era mort, que serien marit e muller*» (*Marquès*: f. 4v). En canvi, en les reflexives i recíproques directes, en què la funció de CD l'exerceix el clític correferent amb el subjecte, alhora agent i pacient de l'acció, l'auxiliar seleccionat és *ésser*, cosa que suggereix que hi pesa més la funció semàntica de pacient que la d'agent. Per exemple, la construcció reflexiva «*Com la princessa se fon pentinada, posà la mà davall la roba e pentinava a Tirant*» (Martorell, *Tirant*: 788) o la recíproca «*Mirau aquest Senyor, ab la sua sposa, sancta Pobrea, quant se són amats en la vida sua*» (Villena, *Vita* I: 169).

Hi ha processos gramaticals com la formació, a partir d'estructures transitives, de construccions passives, siguin reflexes o perifràstiques, que duen a la selecció de *ésser*, fet que té lògica si tenim

en compte que aquestes transformacions sintàctiques tenen com a objectiu l'ocultació de l'agent. Per exemple, la passiva reflexa «ja se'n són fets molts llibres» (Muntaner, *Crònica*: f. 11ra) o la passiva perifràstica «sens culpa eren stats punits» (*Epistolari* Id: c. 161).

Les estructures causatives factitives amb *fer* i causatives permissives amb *deixar* s'auxilien amb *haver* sigui quina sigui la construcció incrustada en la perífrasi, és a dir, independentment de quin sigui l'auxiliar que ocorre habitualment en la construcció en infinitiu, excepte si el pronom que representa el CD de la predicació en infinitiu és *se* i és correferent amb el subjecte de la causativa, cas en què hi ocorre *ésser*. Així, malgrat que les resultatives de canvi de lloc s'auxilien amb *ésser*, trobem *haver* en la construcció causativa factitiva «les havia fetes anar, mare e filla, a casa sua» (*Alcavota*: 155) i en la construcció factitiva permissiva «no m'ha lexat passar» (Sant Vicent, *Sermons* IV: 267). Però ocorre *ésser* en les causatives «diligentment s'era feta pentinar» (*Corbatxo*: 59) i «molts d'ells e altres innumerables sants hòmens se són lexats cruelment matar» (Metge, *Somni*: 104), perquè el pronom que representa el CD de la predicació en infinitiu és *se* i és correferent amb el subjecte de la causativa.

A diferència del que s'esdevé en les causatives, són transparents per a la selecció de l'auxiliar les perífrasis d'obligació amb *haver* (*a*), de possibilitat amb *poder* i d'atreviment amb *gosar*, en totes les quals hi ocorre l'auxiliar *ésser* o *haver* depenent del tipus de construcció que s'hi incrusta. Això explica el contrast entre «han-lo haviüt a fer per necessitat» (*Girona* IIb: c. 352), amb *haver* perquè la construcció d'infinitiu és amb el transitiu *fer*, i «lo senyor duc és hagut eixir» (*Cartes Borja* II: c. 45), amb *ésser* perquè la construcció d'infinitiu és amb el verb de moviment direccional *eixir*. Igualment, explica el contrast entre «no havem poguda obtenir justícia» (*Epistolari* Id: c. 27), amb *haver* perquè la construcció incrustada és amb el transitiu *obtenir*, i «que passàs en Cerdenya on no era pogut anar lo rey» (*Sumari* I: 147), amb *ésser* perquè la construcció incrustada és una resultativa de canvi de lloc amb *anar*. I, de la mateixa manera, la transparència de la perífrasi per a la selecció de l'auxiliar explica el contrast entre «lo dimoni no l'haguera gosat scometre» (Malla, *Memorial*: 262), amb *haver* perquè la construcció d'infinitiu és agentiva, i «no eren gosats passar ab nós» (Jaume I, *Fets*: f. 32v), amb *ésser* perquè conté una construcció de moviment direccional.

També són transparents per a la selecció de l'auxiliar les estructures amb els semiauxiliars *voler* i *saber*, en les quals trobem *ésser* o *haver* depenent del tipus de construcció que s'hi incrusta. Això explica el contrast entre «moltes coses él víu que no avia volgudes creure» (*Diàlegs*: f. 79v), amb *haver* perquè la construcció d'infinitiu és transitiva, i «no era volgut romanir per grat» (*Diàlegs*: f. 33r), amb *ésser* perquè la construcció d'infinitiu és una estativa de permanència, i també explica el contrast entre «miser Tisi Dòria et d'altres amichs que havia sabuts guanyar» (Muntaner, *Crònica*: f. 106va), amb *haver* perquè la construcció incrustada és transitiva, i «no us ne sou sabuda celar en dir, que no volíeu pendre marit estranger» (Martorell, *Tirant*: 882), amb *ésser* pel caràcter pronominal de la construcció incrustada.

3. Distribució dels auxiliars de perfet *ésser* i *haver* en el *Curial*

En el *Curial* es reflecteix que *haver* és l'auxiliar aspectual seleccionat sistemàticament en les construccions transitives, (1a); en les intransitives agentives, (1b); en les reflexives indirectes, (1c), i en les estructures causatives, (1d), d'acord amb el comportament sintàctic que hem descrit a § 2 i que no ha variat des dels orígens de la llengua.

- (1) a. e tots temps sperava que li demanàs Laquesis per muller, puy que ell la y *havia preferta* (I, p. 81)
- b. —En vostre llit *ha dormit* esta nit —dix l'abadessa— (I, p. 112)
- c. tenia un gran colp en la mamella esquerra, lo qual ella matexa ab un coltell *s'avia donat* (III, p. 319)
- d. que per amor d'ell *l'avia fet venir* (III, p. 376)

En contrast amb això, l'àmbit d'aparició de l'auxiliar de perfet *ésser* se cenyeix a les construccions detallades en els apartats següents (§ 3.1 a 3.7), que són les que, progressivament, aniran admetent la introducció de *haver*.

3.1. Estatives d'existència

Les primeres mostres d'introducció de *haver* en el terreny de *ésser* es produeixen en construccions estatives d'existència. Durant la segona meitat del segle XIII s'observen els primers casos esporàdics de *haver* com a auxiliar en estatives amb *ésser* de tipus locatiu, com «que *avia estat* a Penàguila a pendre .iii. mores» (*Cocentaina* I: 126); de tipus atributiu, com «lo qual ja *avia estat* alcayd de Ibi» (*Alcoi*: f. 7v), i de tipus existencial, com «moltes messions que *àn estades* per nom de vistes e de altres coses necessàries» (*Pergamins* IV: doc. 146).

Tot i que, des del punt de vista de la història de la llengua, les estatives amb *ésser* siguin les estructures en què es detecta més primerencament la introducció innovadora de l'auxiliar *haver*, en el *Curial* hi ha una observança estricta de l'ús tradicional. Així, *ésser* és l'auxiliar aspectual seleccionat per *ésser* en totes les construccions de perfet locatives, tant si el locatiu és real, (2a-b), com si és figurat, (2c-d).

- (2) a. nosaltres, qui no *som stats en Alamanya*, no sabem fer armes (I, p. 97)
- b. anà axí mateix a Monte Calvari e a tots los santuaris on Jesuchrist *ere estat* (III, p. 278)
- c. Nosaltres, per nostra desventura, que ja plagués a Déu fos per fer, *som stats en servey de la Güelfa* (I, p. 48)
- d. e *som stats fort prop* moltes vegades de dir-ho a tu (I, p. 49)

Això és així fins i tot en casos en què es fa esment de la durada, (3), atès que *ésser*, com a verb no marcat aspectualment, podia ocórrer també en contextos duratius. Aquests, però, solen afavorir la presència de *estar*, (4), amb la selecció consegüent de l'auxiliar de perfet *haver* (vg. § 2). De fet, atès el sincretisme dels participis de *ésser* i *estar*, que coincideixen formalment en *(e)stat*, *(e)stada*, *(e)stats*, *(e)stades*, és justament la selecció de l'auxiliar la que ens indica al paradigma de quin d'aquests dos

verbs cal atribuir la forma de perfet. Si, com succeeix en el *Curial*, la coocurrència entre l'auxiliar *haver* i el participi *estat* es dona només en contextos duratius, que són els que propicien l'ús del verb aspectualment marcat *estar*, no hi ha cap raó per a considerar que ens trobem davant d'usos innovadors de *ésser* auxiliat amb *haver*. Notem també els exemples de (5), sense locatiu, que són mostres inequívokes de construccions intransitives amb *estar* 'deixar transcórrer un temps mentre algú es manté en una certa situació o estat', auxiliades regularment amb *haver*.

- (3) a. allà són stat alguns dies (II, p. 156)
b. —Saber ho deig, que só estat en catiu set anys, per una vostra fellonia. (III, p. 344)
c. en vostra casa só estada gran temps (III, p. 370)
- (4) a. —Cavaller, assats havem ací estat; anem, en nom de Déu (II, p. 132)
b. yo us jur que no y haurie estat longament que us faria mal goig (II, p. 140)
c. E com molt hagués allí estat mirant Johan, [...] la mesquina donzella manà que [...] les andes li adobassen (III, p. 334)
- (5) a. Lo dinar se acabà e les taules foren levades, de què abdues les parts foren contentes. E, après que la dona hach un poch estat, prè comiat de son frare (I, p. 46)
b. Mes, com en açò haguessen ja consumada la resta de la nit, convidats de Melchior, a dormir se meteren. [/] No hagueren gayre estat que lo dia vengué (I, p. 72)
c. Vanament, emperò, se treballaven: la Güelfa, certes, en aquest cas era molt pus prop de morta que de viva. Emperò, com molt hagués estat, retornà un poch (I, p. 89)

Pel que fa a les atributives, en el *Curial* la selecció de l'auxiliar *ésser* és igualment ferma i s'observa sempre i amb tota mena d'atributs: adjectival, (6a); preposicional, (6b); participial, (6c); adverbial, (6d); nominal, (6e); pronominal, (6f), i oracional, (6g), incloses també les mostres que duen un complement duratiu, (7).

- (6) a. víu una dona tan bella que Venus fóra estada contenta de tanta bellesa com aquesta havia (I, p. 79)
b. E feren juyhí que certament aquell anell ere estat de Curial. (III, p. 312)
c. Pens cascú qui enamorat és estat, com són placent aquells pensaments e com és dolça aquella solitud. (III, p. 330)
d. havia lo cor tan alt que assats fóra estat per a un rey (I, p. 107)
e. —Senior, açò és stada una cosa en la qual Déus m'ha feta molt gran gràcia (II, p. 197)
f. e deya públicament que no eren stats res los fets de Tristany ne de Lançalot (II, p. 210)
g. la errada solament és stada vós creure massa leugerament (III, p. 320)
- (7) a. e, com ja un poch fos stat sens parlar e la congoxa li donàs licència que parlàs, dix: «Dolça vida mia, recomana m a la abadessa, ànima mia molt cara». (II, p. 207)
b. E com axí per un gran spay estats fossen, apartaren-se lo un de l'altre. (III, p. 329)

Té aquest mateix comportament tradicional pel que fa a la selecció de l'auxiliar de perfet la construcció purament existencial de (8).

- (8) Lo duch li dix que callàs, car ja era estat temps que deya lo contrari (III, p. 379)

3.2. Estatives de permanència

Pel que fa a les estatives de permanència, com les que contenen el verb *romandre*, desplaçat per *restar* al llarg del segle XV, els primers casos d'introducció de *haver*, de la primera meitat del segle XIV, afecten les impersonals relatives o pseudoimpersonals, que es caracteritzen per contenir un datiu experimentador en una posició prominent i per dur un SN tema sovint inanimat i amb tendència a prendre una ubicació postverbal. Per exemple, «él no ·ls ne donà, cor no li avia res romàs» (*Diàlegs*: f. 72r). Cal dir, a més, que entre les impersonals relatives o pseudoimpersonals les que són de tema indefinit admeten l'auxiliar innovador encara amb més freqüència que no les que són de tema definit.

D'altra banda, ja al darrer quart del segle XIV, *haver* començarà a aparèixer molt esporàdicament com a auxiliar de *romandre* en estructures sense datiu, sempre en casos allunyats del prototipus de construcció de permanència en un lloc o en un estat. Per exemple, «ell, sényer, no y és que ab lo senyor rey és, mas no à romàs que yo no sia anade a casa sua e demanats los diners a madona sua» (*Sereneta, Cartes II*: c. 10), que és una estructura perifèrica amb subjecte oracional, en què *romandre* pren el significat específic de 'faltar, quedar per fer'.

En el *Curial*, les estatives de permanència mostren un comportament força conservador quant a la selecció de *ésser* com a auxiliar de perfet, tot i que s'hi detecta algun indicatiu de canvi. En absència de datiu, ocorre l'auxiliar *ésser a* (9), però s'observa l'entrada de *haver a* (10), en una estructura que podem considerar perifèrica, en el sentit que la construcció amb *romandre* apareix incrustada en una altra amb el semiauxiliar *voler*.

- (9) a. e, com lo rey sabés que Festa era romasa ab la reyna, havent-ne gran plaer, la ·s féu venir (II, p. 194)
b. E Càmar romàs en lo lit, lavant ab la lengua los seus labis, per pendre lo çucre d'aquella poca de saliva que dels labis de Johan en los seus ere romasa. (III, p. 329)
- (10) e no ha volgut romandre ab Corralí, no obstant que l'hage molt pregat (III, p. 278)

En les impersonals relatives o pseudoimpersonals, que contenen un datiu experimentador en una posició prominent, al costat dels casos majoritaris amb *ésser* n'ocorre un amb *haver*. Així, l'auxiliar tradicional es troba en mostres en què el SN tema, de tipus inanimat, és definit i duu com a especificador un determinant demostratiu, (11).

- (11) a. volia que de aquella pobretat que de son pare li ere romasa se tengués per content (I, p. 39)
b. lo requiridor tornà atràs un poch e ficà aquell maltractat e poch escut que li ere romàs en terra (II, p. 146)
c. lo cavaller, alçat aquell romput e poch escut que li ere romàs, streny la spasa e comença a moure contra Curial (II, p. 147)

La innovació apareix en un cas en què el SN tema, si bé és definit, perquè és el pronom demostratiu *ço* amb valor individualitzador, (12), està integrat en una construcció partitiva i té, doncs, lligams amb la quantificació. Notem el paral·lelisme exacte amb la mostra, també innovadora, de (13), amb *sobrar* 'restar després d'haver-se despès o consumit el que ha calgut'. Ambdues són estructures partitives formades per dos membres: el cap, de valor quantificador, que consisteix en el pronom demostratiu *ço* modificat per una relativa restrictiva, i la coda o complement de totalitat, encapçalada per la preposició *de*.

- (12) Tu no'm sabries mostrar ço que t'ha romàs d'açò; mas yo t'ó mostraré e t'ó reduiré a memòria, ço és: un salvatge pecat, pudent e abhominable a Déu (III, p. 282)
- (13) ¿què és ço que t'ha sobrat de la multitud de viandes precioses que has menjades, de les dances, de les juntes e dels torneigs que has fets? (III, p. 282)

Recordem que, d'acord amb Massanell (2020: 153-159), l'entrada de *haver* en les pseudoimpersonals amb el SN tema definit es produeix en construccions amb un sintagma nominal que podem qualificar de perifèric entre els definits, si considerem que el prototípic és del tipus [article determinat + N] o [determinant demostratiu + N], i, a més, quasi sempre es tracta de sintagmes que, tot i que són definits, transmeten algun tipus de quantificació, a despit del fet que aquesta noció solgui vehicular-se a través de sintagmes nominals indefinits.

3.3. Esdevenimentals

Quant a les esdevenimentals, *haver* va començar a tenir-hi entrada durant la primera meitat del segle XIV, en estructures de tema indefinit, tant en construccions pronominals amb *seguir-se*, com ara «se'n ha seguit tro el dia de uy gran dampnatje» (*Alfons III*: doc. 81), com en construccions impersonals relatives o pseudoimpersonals amb *esdevenir*, com ara «les monges demanaren al dit baron si neguna res avia esdevengut al emfant» (*Diàlegs*: f. 56r). No és fins més endavant que la innovació afectarà algunes construccions de tema definit, com les encapçalades per *ço que*, que són les prototípiques, com ara «l'ortolà li comptà ço que li havie sdevengut» (*Exemples*: 68), les quals no comencen a admetre *haver* fins a mitjan segle XV.

D'altra banda, durant el segle XV, coincidint amb el declivi de *esdevenir* —caigut en desús en el segle XVI— hi ha un grapat de verbs que comencen a usar-se en construccions esdevenimentals i que inicialment preferien també l'auxiliar *ésser*. El principal és *passar*, però també es troben mostres amb *sobrevenir*, *succeir(-se)*, *(a)contènyer(-se)* i *ocórrer*. Aquestes esdevenimentals tardanes, que suposen, per si mateixes, una innovació lèxica, se sumen ràpidament a la innovació morfosintàctica en la selecció de l'auxiliar i en el segle XVI pràcticament s'incorporen a les estructures auxiliades amb *haver*: «lo que avie passat» (*Grandeses*: 141), «li à sobrevenut la gota» (Liori i Requesens, *Epistolaris*: c. 211), «una cosa tan fea com se avia succehit» (*Lleida III*: f. 180v), «des coses que m han acontè» (Conques, *Job*: 65), «estes misèries que han ocorregut» (*Cartes Borja II*: c. 15). Alhora, *seguir-se*, que es continua emprant com a verb esdevenimental majoritari, arriba durant la segona meitat del segle XVI a una repartició paritària entre

els dos auxiliars, ben lluny de la situació del període medieval, en què *ésser* hi dominava àmpliament.

En el *Curial*, la innovació en la selecció de l'auxiliar en les construccions esdevenimentals és prou més perceptible que en les estatives. En primer lloc, però, cal que distingim les construccions pronominals, amb *seguir-se* i *esdevenir-se*, de les no pronominals, amb *passar*, *venir*, *esdevenir* i *succeir*. Per a les primeres, (14), el manteniment de l'auxiliar tradicional és absolut, possiblement perquè el pronom hi actua com una marca formal explícita que actualitza el lligam amb l'auxiliar aspectual *ésser*, vinculat al clíctic reflexiu en les construccions reflexives i recíproques directes, en les intransitives pronominals i en les passives reflexes (vg. § 3.6).

- (14) a. a vós no cal explicar lo cas que *s'és seguit* d'aquells dos cavallers (I, p. 70)
b. ¿quiny bé se seguí a tu en fer lançar los àngels del cel, en fer pecar lo primer pare, e tants altres e tan grans mals com per causa tua *se són seguits*? (II, p. 227)
c. com seràs al monastir, trobaràs noves del cavaller que vas cercant, e poràs saber tot aqueix fet com *s'és sdevengut* (II, p. 156)
d. li clamava mercè que anàs a la senyora e sabés, si ésser podia, açò com *se era esdevengut*, que, quantres ell, no cuydava haver feta ne dita cosa per què açò meresqués (II, p. 254)

Entrant en les construccions no pronominals, no trobem usos innovadors en les que contenen *passar*, (15), totes les quals són estructures sense datiu. Aquest verb, que partint del significat 'recórrer un espai' va fer el trànsit semàntic cap a l'expressió del transcurs del temps i després cap al valor esdevenimental —noteu el SPrep amb *entre* a (15c)—, s'inseria també en resultatives de canvi de lloc, que són les construccions no pronominals més resistents al canvi en la selecció de l'auxiliar (vg. § 3.5).

- (15) a. vench e recomptà al marquès tots los fets com *eren passats* (I, p. 92)
b. Ladonchs Curial, qui tot ço que *era passat* havia prèns en burla, cridà grans crits (II, p. 135)
c. E tantost trameteren per lo noble home, qui Guillalmes de la Tor havia nom, e, a manament del duch, dix totes les coses que *entre ell e Curial eren passades* (II, p. 212)
d. tantes coses havien vistes e *eren passades* davant ells, que encara que tots temps parlassen, tots temps los oblidaria alguna cosa digna de memòria (II, p. 250)

També *venir*, partint de l'ús primari com a verb de moviment direccional, va eixamplar-se molt d'hora cap a l'expressió esdevenimental, en mostres en què el SN tema remet a un fet, un accident, un dany, un mal, un treball —amb el significat de 'tribulació'— o un bé. Llevat d'un cas, els exemples que n'hem localitzat en el *Curial* seleccionen *ésser*, (16), fins i tot quan contenen —cosa freqüent— un datiu experimentador, (16b-i), possiblement pel fet que el SN tema és definit, (16b-i), i quasi sempre es troba en posició preverbal, (16c-i).

- (16) a. ara lo desamava molt, per ço que *aquest fet era vengut* a gran culpa sua (II, p. 217)
b. si no fos l'amor gran que ell havia al prom, certes Curial haguera mostrat quant *li ere vengut* en enuig *aquest fet* (I, p. 86)
c. yo 't prech que no 't vulles torbar per *aquest accident* que t'és vengut (III, p. 272)

- d. baste a tu aquest dan tan gran que per tu me és vengut (III, p. 321)
- e. Càmar, digues-me qual és lo dan que t'és vengut per mi (III, p. 321)
- f. E no vullats que aquest cavaller que ací és, après del dan que per la follia d'ell e de son germà li és vengut, diga tan vil mot com aquell que vós li demanats (II, p. 130)
- g. Lo mal que yo hé és aquest que huy m'és vengut (I, p. 52)
- h. yo, ab aquestes, són stada causa del treball que us és vengut (II, p. 149)
- i. e tu enfellonies-te ab mi, perquè t'consellava que t'guardasses, tement ço que tart te és vengut (III, p. 273)

Les mostres de (16) contrasten amb els exemples de (17), en què la construcció impersonal relativa o pseudoimpersonal amb *venir* té com a tema un SN indefinit i escarrit en posició postverbal. És amb aquesta configuració que es produeix la introducció de *haver*, tot i que només en un dels dos casos: així, (17a), auxiliat amb *ésser*, és una forma conservadora, mentre que (17b) acull l'auxiliar innovador, circumstància que es pot haver vist afavorida pel caràcter contrafactual de l'enunciat, que nega que s'hagi produït l'esdeveniment i, doncs, que hi hagi un estat resultant (vg. § 3.4 i 3.5).

- (17) a. no pusch pensar com per mi te sia vengut dan en alguna manera (III, p. 321)
- b. E de fet haguera vengut bé a Curial si la Fortuna ho hagués consentit (III, p. 276)

Val la pena d'esmentar que, com mostren Massanell/Mateu (2018), en aquest tipus específic de construccions esdevenimentals amb *venir*, les quals es caracteritzen, des del punt de vista semàntic, per remetre a l'aparició sobtada d'un estat i, des del punt de vista sintàctic, per la presència d'un datiu experimentador preverbal, que actua com a subjecte lògic, i pel caràcter indefinit del SN tema, la introducció de *haver* és molt primerenca, ja de la segona meitat del segle XIII, i resulta quasi absoluta: de fet, l'exemple (17a) del *Curial* és dels pocs en què aquesta estructura conté *ésser*.

La situació fa un gir ostensible en les construccions amb el verb esdevenimental prototípic *esdevenir*. En absència de datiu, (18), s'hi manté l'auxiliar *ésser*, però en les impersonals relatives o pseudoimpersonals *haver* hi té molta entrada, amb només quatre casos conservadors, (19), per nou d'innovadors, (20).

- (18) a. —Senyor —dix lo haraut—, açò no *és esdevengut* a colpa vostra (II, p. 166)
- b. e, si no *fos esdevengut* lo segon cas, ço és, que per mort reparist la tua gran errada, per ço que dues vegades no fosses trobada moçoneguera, no m'apellaria tua (III, p. 335)
- (19) a. totes les coses que li eren esdevengudes des que començà a cavalcar com cavaller errant (II, p. 141)
- b. que seguís lo camí que ell havia fet, e s'informàs bé de tot ço que li era esdevengut (II, p. 204)
- c. e arreu totes les altres coses, per orde, que ls eren esdevengudes (II, p. 208)
- d. vos prech vos informets d'ell pus amplament de tot ço que fins ací li és esdevengut (III, p. 345)
- (20) a. pensà que, si per ventura ella amàs secretament algun valerós jove, puys que algun no se n'apercebés, no seria desonestat, e que ja havia esdevengut a més de mil altres (I, p. 42)

- b. ell los encontrà e ·ls dix tot ço que *li havia sdevengut* (II, p. 157)
- c. E, com fos demanat de ço que *li havia esdevengut* en lo viage que havia fet, comptava moltes maravelles (II, p. 211)
- d. Açò ja ho sabets vós bé, car *a vós ha esdevengut* en aquest mateix loch. (II, p. 256)
- e. e d'aquí avant li comptaren tot ço que *ls havia esdevengut* ab lo cossari (III, p. 277)
- f. Curial respòs al rey ab tot ço que *li havia esdevengut* ab Ambrosi[n]o de Spíndola (III, p. 277)
- g. stava com encantat, e mirave ·s entorn, e no sabia què *li havia esdevengut* (III, p. 306)
- h. meravellava ·s de sí mateix, e no sabia ço que *li havia esdevengut* (III, p. 306)
- i. e dix-li ço que ab la Güelfa, despuys que se n'era anat, *li havia esdevengut* (III, p. 344)

Com en el cas de les estatives de permanència (vg. § 3.2), doncs, són aquestes estructures amb datiu experimentador les que obren una porta al desplaçament de *ésser* per *haver*. És també així en l'únic exemple amb el verb *succeir*, (21), que era un nouvingut per a l'expressió esdevenimental. Notem com en aquesta mostra la presència de l'auxiliar *haver* ha provocat la manca de concordança del participi amb el SN tema *los fets*, que fa de subjecte. En els primers casos d'innovació en la selecció de l'auxiliar, aquest tipus de concordança pròpia de les construccions auxiliades amb *ésser* —però no pas de les que es construïen amb *haver* des dels orígens, en els quals la concordança del participi es produïa amb el CD, si n'hi havia— a vegades es mantenia malgrat el canvi d'auxiliar. Cf. amb els exemples (47) i (49) que analitzem a § 3.6.

(21) los fets *li havien succeyt* bé fins aquell jorn (II, p. 210)

Com remarca Massanell (2020: 270-276), el que fa que les construccions impersonals relatives o pseudoimpersonals siguin més permeables a la introducció de l'auxiliar de perfet *haver* és la gran similitud estructural amb les construccions presentacionals amb *haver-hi*. D'una banda, el verb hi va necessàriament en tercera persona, que en les llengües romàniques és la forma gramatical que expressa la no-persona (Benveniste 1966: 230). De l'altra, comparteixen la presència d'un constituent sintàctic prominent, sovint preverbal, que és un locatiu en les presentacionals i un datiu en les pseudoimpersonals, el qual és vist com el subjecte lògic de la construcció, és a dir, com un *subjecte locatiu* o un *subjecte datiu* (Rigau 2013: 129). El tercer punt de connexió és que les construccions presentacionals, pel fet d'introduir informació remàtica, tendeixen molt acusadament a dur un SN tema indefinit, cosa que podria explicar per què són justament les estructures pseudoimpersonals amb aquest tipus de sintagma les primeres que admeten l'auxiliar *haver*.

3.4. Resultatives de canvi d'estat

A diferència del que passa amb les construccions estatives i les esdevenimentals, les resultatives de canvi d'estat són molt més estables durant tota l'edat mitjana pel que fa a la selecció de *ésser*. Així ho mostren les construccions tèliques amb verbs com *caure*, *néixer*, *perir* o *morir*, que proporcionen mostres escassíssimes amb *haver*, com a molt d'hora en el segle xv, tot i que principalment en el xvi, i sempre en construccions perifèriques per raons sintacticosemàntiques. Per exemple, en construccions contrafactuals, que no expressen un estat resultant sinó, justament, que l'estat

resultant no s'ha arribat a produir, com es veu a «no la volch apercebre [...] dient: “No són jo aquex. Com és estat jo u vull saber” e per senblant moltes altres noves de què *agueren nades* moltes sospites» (*Decameró*: 210). També queden en la perifèria que facilita l'entrada de *haver* les construccions de sentit figurat, com aquesta amb el verb *caure*: «La ofe[r]ta de les plantofes que à fet lo jeneral a dona Betriu me à *caygut* en gràsia» (Liori i Requesens, *Epistolaris*: c. 53). O, encara, les construccions que duen un adjunt de manera, com «No *hé perit* sens aflicció y súbita persecutió» (Conques, *Job*: 68), atès que la indicació de la manera situa l'èmfasi semàntic en el desenvolupament de l'acció, és a dir, en com s'ha dut a terme, més que no pas en el resultat.

Cal dir, però, que les construccions atèliques es mostren menys estables, especialment quan contenen un verb d'increment o de minva. Així, el comportament de les estructures amb *créixer* varia segons que la construcció inclogui o no la quantificació de la creixença: sense quantificació *ésser* hi és sistemàtic, però quan hi ocorre un quantificador *ésser* alterna amb *haver* ja des del segle XIV, per exemple a «com .i. hom és anat tro a sos dies, que *ha* tant *crescut* com deu» (*Tresor*: 197). Altres verbs com *augmentar* o *disminuir*, poc emprats i tardans, mostren força permeabilitat a l'auxiliar innovador per comparació amb el que s'esdevé en les construccions tèliques de canvi d'estat: «li *ha disminuyt* la febra» (Liori i Requesens, *Epistolaris*: c. 5), «y se veje per experiència lo que de leshores ensà lo preu de les vitualles *à augmentats*» (*Corts*: 531).

En el *Curial*, les construccions resultatives de canvi d'estat mantenen amb molta constància l'auxiliar *ésser*, tant si són tèliques, (22), que són les més habituals, com si són atèliques, (23).

- (22) a. E anant a sa sor, pensant que ella no ho sabés, li dix com Curial *era aparegut* (III, p. 349)
 - b. Melchior, tornant a la senyora, li dix que Curial no *era nat* sinó per servir a ella (I, p. 47)
 - c. lo pregà que li digués com *era mort* lo senyor de Monbrú (II, p. 158)
 - d. ell trobà lo senyor de Monlesú en terra, lo qual, per l'encontre del cavaller, *era caygut* (II, p. 154)
 - e. menyspreada e avorrida una e moltes vegades per ell, *és encorregut* en pena de ingrát (II, p. 249)
-
- (23) a. e tantost tramés per un ferrer, los féu desferrar, e als millorà la vida, la qual los *era pijorada* des que Càmar jahia en lit (III, p. 330)
 - b. emperò no vengueren a aquella casa on ells eren, ne, encara que venguts hi fossen, los haguéran coneguts —tant *eren* ja *cambiats* e *mudats*— (III, p. 312)

Val a dir que ni el sentit figurat, (24), ni la presència d'un adjunt de manera, (25), no serveixen d'escltxes per a la innovació. Pel que fa a la contrafactualitat, (26), no sembla que aquesta per si sola pugui provocar el canvi en la selecció de l'auxiliar en les construccions resultatives (vg. tb. § 3.5), tot i que potser pot actuar com a factor coadjuvant en altres menes de construccions en què ja concorren factors afavoridors de *haver* (cf. (17b), a § 3.3, i (49), a § 3.6).

- (24) a. en comun proverbi de la cort *era caygut* que, quant alguna grandíssima bellesa nomenar volien, nomenaven la de Curial (I, p. 40)

- b. l'Arta, no sabent cobrir ço que en lo cor li *ere caygut*, no partia los ulls d'aquells de Curial (I, p. 99)
 - c. Emperò no sóts vós sola aquella que en los actes de Venus *sóts cayguda* (III, p. 325)
- (25) e que m scriva contínuament de tots los fets que farà, ara *sien finats pròsperament*, ara *adversa* (II, p. 123)
- (26) a. Frederico, no podent sostenir los colps que espesament li donava, fonch forçat a abraçar lo coll del cavall, sinó certament en terra *fóra caygut*. (I, p. 115)
- b. a l'entrar cuydà caure d'espatles, e *caygut fóra*, certament, si lo palench no l'hagués tengut per detràs (II, p. 233)
 - c. no m'aferrava ab vós sinó per tenir-me en estant, car en altra manera *fóra caygut* de cansament (II, p. 236)
 - d. si *fòsses mort* en los temps passats, tu te n'anaves dret als inferns (III, p. 279)

Només hi ha dues construccions en què el verb *escapar*, que habitualment s'insereix en estructures resultatives de canvi d'estat com les de (27), auxiliades regularment amb *ésser*, coocorre amb *haver*. En ambdós casos el SN tema, *degú/algú*, és indefinit i postverbal, circumstància que no exclou la formació d'un perfet auxiliat amb *ésser*, com evidència (28). Tanmateix, la coocurrència entre *haver* i el participi d'un verb de canvi d'estat en mostres com les de (29) planteja el dubte de si cal interpretar-les com a estructures existencials, en què *haver* és el verb principal i el participi actua com a predicatiu del SN tema, o bé com a mostres innovadores en què *escapar* és el verb principal i *haver* és l'auxiliar de perfet.

- (27) a. lo cavaller altre qui fonch scapat de la batalla, los retench, e no lexà exir degú (II, p. 131)
- b. —Aquest cavall és scapat a algun cavaller (II, p. 159)
 - c. e aquests no foren *escapats*, sinó que pensàvan que éran morts (III, p. 308)
- (28) manà a Melchior que trametés hòmens discrets e savis al loch on la galera de Curial era stada perduda, e sabessen si *era escapat algú* (III, p. 311)
- (29) a. E axí fonch pública fama la galera de Curial ésser perduda e tota la gent morta, sens que no *havia escapat degú* (III, p. 309)
- b. tots aquells qui ab ell eren, eren estats mesos a espasa e no *n'havia escapat algú* (III, p. 309)

La construcció amb l'existencial *haver* o *haver-hi* i el participi d'un verb inacusatiu amb funció predicativa està ben documentada en la llengua cancelleresca (Massanell 2020: 335-372), «un model que era seguit per les obres coetànies de més ambició estètica» (Ferrando 2012: 45), però només s'hi poden atribuir amb total certesa aquelles mostres en què el SN tema és plural i s'hi evidència la manca de concordança de nombre, com «en les galees dels proensals trobaren que

n'ac morts .DCCCLXX.» (Desclot, *Crònica*: v. IV, 23) i «si altres ardits *hi havia crescuts*» (*Reintegració* V: c. 233), que no és el cas de (29). L'altra possibilitat, llavors, consistiria a interpretar-les com a construccions resultatives auxiliades innovadorament amb *haver*: en aquest cas, la innovació s'hi hauria vist afavorida, justament, per la similitud amb les estructures existencials, el SN tema típic de les quals és també indefinit i se situa en posició postverbal. Sigui com sigui, és evident el contrast que s'estableix entre les construccions en què ocorre *haver*, (29), de tema indefinit i postverbal, i les construccions auxiliades amb *ésser* de (27), de tema definit i preverbal. Cf. els dos casos de (29), que contenen el participi d'un verb de canvi d'estat, amb l'exemple de (37), format amb el verb de canvi de lloc *entrar*, que analitzem a § 3.5.

3.5. Resultatives de canvi de lloc

Com hem vist que s'esdevenia per a les resultatives de canvi d'estat (vg. § 3.4), també les resultatives de canvi de lloc són molt estables en la selecció de *ésser* durant tot el període medieval. Aquí cal que recordem la necessitat de diferenciar els verbs de moviment direccional (com *arribar*, *davallar*, *eixir*, *fugir*, *passar*...), que són els que s'insereixen en aquestes resultatives, i els verbs de manera de moviment (com *ballar*, *cavalcar*, *córrer*, *dansar*, *volar*...), que ocorren en intransitives agentives que expressen activitats i s'auxilien, doncs, amb *haver*. Es veu en els contrastos que contenen exemples com «tan luy *seran fuites* o *hauran volats*» (Jaume I, *Furs*: r. 125, f. 1) i «Yo *hé corregut* e *só vengut* a la clemència vostra» (Villena, *Vita* I: 121).

El *Curial* reflecteix aquesta diferència tradicional en la selecció de l'auxiliar entre els verbs de moviment direccional, que hi apareixen auxiliats amb *ésser* amb molta sistematicitat, (30), i els verbs de manera de moviment, que indefectiblement seleccionen *haver*, (31).

- (30) a. posat que alguns amats de la fortuna, après de infinits infortunis, *sien arribats* al port per ells desijat (I, p. 39)
b. e diu-se que foren los primers estrangers qui a la dita frontera *eren atesos* (III, p. 356)
c. ella no ho ha dit, ne yo tanpoch; donchs, de tu *és exit* (III, p. 274)
d. sabé que los turchs *eren entrats* en l'Imperi e feyen mortal guerra (III, p. 356)
e. E com *foren muntats* al reyal palau, ell los acollí ab molt gran alegria (I, p. 117)
f. del monastir *fonch partit*, en lo qual alguns jorns havia reposat (II, p. 155)
g. la àvol e desrahonable costuma que haviets començada, la qual, encara que yo acens no *fos passat*, no podia durar longament (II, p. 127)
h. e axí 'm pens que *serà* a les sues orelles *pervengut* (III, p. 274)
i. Ja s'estenia la fama per tot loch com Curial *ere tornat* (III, p. 349)
j. poch temps ha que *són venguda* de la cort de mon senyor (II, p. 139)
- (31) a. —Curial, no 't maravells si 'm met a seure, car *hé caminat*, e, hujada per la longuesa del camí, no 'm pusch tenir de cansament. (II, p. 257)
b. —¿E vós *havets cavalcat* molt per aquest realme? (II, p. 143)
c. E, tement-me de vós, cavalquí e *hé corregut* tant com hé pogut. (II, p. 149)
d. *Dançat havien* ja gran peça e la nit se n'anava (I, p. 71)
f. e, a manera de qui llenega, *ha navegat* suaument e quieta (III, p. 285)

Tanmateix, cal recordar que en la llengua medieval alguns verbs podien admetre tots dos usos, com és el cas de *anar*. Com a verb de moviment direccional amb el sentit de 'desplaçar-se cap a un lloc', *anar* s'inseria en resultatives amb *ésser*, com, per exemple, «tornà mossèn Francesch Comte [...] de Arbeca, a hon *ere anats*» (*Generalitat* II: 443b). Alhora, però, com a verb de manera de moviment amb el significat de 'fer passos', *anar* ocorria en intransitives agentives amb *haver*, fins que va caure en desús a la fi del segle XV desplaçat per *caminar*. Per exemple, «co Sen Gregori *agés ja anat* per .III. dies, él s'amagà» (*Vides*: 292) i «e fon tan saborosa la besada que poguera hom *haver anat* una milla ans que la una boca no s partí de l'altra» (Martorell, *Tirant*: 1031).

En el *Curial* s'observa també aquesta distribució tradicional dels usos de *anar* segons que s'inserís en construccions resultatives de canvi de lloc, auxiliades amb *ésser*, (32), o en construccions intransitives agentives, auxiliades amb *haver*, (33), en les quals és molt característic que hi ocorri un acusatiu d'extensió que remet o bé a la distància recorreguda o bé al temps transcorregut.

- (32) a. aquells qui *eren anats* en sa companyia, axí per servir-lo com altres, scrivien tots dies (I, p. 88)
b. Bon Panser, qui gran matí se era llevat e *era anat* a les loges, ho sabé (II, p. 180)
c. Curial, qui més *era anat* avant, se estancà e, no podent més avant anar, en una grasa de marbre segué (III, p. 297)

- (33) a. Com a Curial fonch vist que lo marquès *havia assats anat*, se girà vers ell (I, p. 55)
b. No *hagueren gayre anat* que ells encontraren un cavaller armat de totes armes (II, p. 134)
c. no *hach gayre anat*, ne s'era molt d'ell lunyat, que encontrà un nan (II, p. 155)

A més, el *Curial* ofereix una mostra clara del fet que no és pròpiament el verb el que selecciona l'auxiliar, sinó la construcció en la qual s'insereix —circumstància que no contradia l'existència d'associacions molt estretes entre determinats verbs i certes estructures i, per tant, entre aquests verbs i l'auxiliar característic de les construccions on se solen inserir. Així, *saltar*, que pel seu significat es conceptualitza com un verb de manera de moviment, apareix auxiliat amb *ésser* a (34), perquè es troba en una construcció tèlica de canvi de lloc, on s'explicita la destinació del moviment. El focus, doncs, no se situa en l'execució de l'activitat de saltar, sinó en el resultat a què ha conduït aquesta activitat. Dit d'una altra manera, allò rellevant és el fet de trobar-se en una nova ubicació, concretament en la galera dels enemics, en la qual s'ha entrat saltant.⁵

- (34) los de Curial cobren esforç, e féren sens mercè aquells del cossari, e recobren la galera que havien perduda, e fan tant de les mans, que los del cossari, qui en la gal·lera *eren saltats*, volguéran ésser en la sua pròpria (III, p. 275-276)

No és sobrer de recordar que ara fa un segle Par (1923: 320), en la descripció dels temps de perfet de l'obra en prosa de Bernat Metge, diferenciava entre els verbs intransitius que duen *haver*, en els

5 En el *CICA* pràcticament no hi ha usos de *saltar* en temps de perfet, només el del *Curial* i el que aportem en aquesta nota, que ocorre en una construcció agentiva en què es focalitza l'activitat, i ens serveix, doncs, de contrast respecte de (34): «E aquell jorn *hagueren saltat* e fets de lurs trempaments e solaços, e açò fo après que hagueren menjat» (*Xalabim*: 75).

quals «es considerada ans que tot l'activitat del verb», i els que duen *ésser*, que «són los qui reflecten mils l'estat resultant de dita activitat», i ja hi afegia que aquesta distinció «no pot pas ésser aplicada a priori, ans al contrari, es l'auxiliar ço qui nos indica com devem considerar l'acció, aytant més quant en uns matexos verbs hi ha discrepàncies segons los endrets y èpoques del domini romànic». ⁶ Tenint en compte que el *Curial* és una novel·la escrita en un context italià, en la qual «[s]i és alt el nombre d'italianismes lèxics, alguns dels quals, encara que documentats molt anteriorment en català, són rars en textos originals catalans del segle xv, no són menys significatius els calcs sintàctics» (Ferrando 2012: 62), potser no és erroni de veure, en l'exemple de (34), una influència més de l'italià, que practica la distinció entre un *saltare* de manera de moviment, auxiliat amb *avere*, i un *saltare* de moviment direccional, auxiliat amb *essere*. Cf. «a modo di grilli, poiché hanno saltato, si tornano in su i loro piedi» amb «ciascuno, overo villissimo aveva dato indrietto, overo valoroso era saltato nella fronte». ⁷

També cal tenir present que hi ha verbs de canvi de lloc molt freqüents, com *venir*, que tenen la versatilitat d'inserir-se en construccions diverses amb graus de permeabilitat diferents a l'auxiliar innovador: per exemple, en estructures esdevenimentals i en estructures resultatives. Aquest fet, si ens fixem en el verb i no en la construcció que el conté, pot provocar l'aparença d'una inestabilitat primerenca. Recordem que *venir*, en esdevenimentals del tipus «datiu experimentador + verb + SN tema indefinit», com «dubtava que a sa filla no *hagués vengut* algun mal soptosament» (Martorell, *Tirant*: 1379), prefereix clarament *haver* ja des de la segona meitat del segle XIII (vg. § 3.3). Ara bé, si focalitzem la mirada en les mostres en què el verb està inserit en construccions resultatives de canvi de lloc, especialment en les prototípiques, com «madona la reyna *fo venguda* a Tràpena» (Desclot, *Crònica* III: 152), la selecció de *ésser* s'hi revela ferma.

Malgrat tot el que hem dit fins aquí, el català antic proporciona alguns contraexemples a la selecció de *ésser* en les estructures de canvi de lloc, els quals es vinculen a situacions ben delimitades i no invaliden, doncs, la constància de la selecció de *ésser* en les construccions de moviment direccional sense aquests condicionants. Es tracta de quatre factors. El primer és la reanàlisi de resultatives que duen, com a règim preposicional del verb de canvi de lloc, una construcció en infinitiu amb un verb transitiu acompanyat d'un clíctic acusatiu, el qual ha ascendit i ocorre davant de l'auxiliar, que canvia a *haver*. N'hi ha exemples des de la segona meitat del segle XIII, com ara «tots los barons d'Alamanya *l'agren vengut veer*» (Desclot, *Crònica* II: 61) i «may als reys antipassats la esgleya ab la professó los *ha exít a recebir*» (*Antiquitats* I: 126), que provenen de la reestructuració de «són venguts veer-lo» i «és eixit a recebir-los». En el *Curial*, no hem localitzat cap mostra amb ascensió del clíctic i posterior reanàlisi, com la que s'hauria pogut produir a (35).

6 Par (1928: 43) també va estudiar el *Curial*, però la referència als auxiliars hi és succinta: «hom nota en *Curial* un principi de decadencia, o si's vol de modernisació respecte a Metge: ab verps intransitius y impersonals, qu'en los mellors temps de la llengua construhien ab *ésser*, nostre text esmerça *haver*: ja havia *esdevengut* (164), li havia *esdevengut* (7605). Los pronominals, però, sempre duen *ésser*: *yom so treballat* (9838), *se fos escusat* (14107)».

7 Exemples obtinguts del *Corpus OVI dell'Italiano antico*, de l'Istituto Opera del Vocabolario Italiano. La referència de la primera mostra és «f Giovanni da San Miniato, Moralia, a. 1415 (tos.) L. 31, cap. 6 1235.3 TPC» i la de la segona, «f Frontino volg., a. 1381 (bologn.) L. 4, [prol.-cap. 1] 75r.4».

- (35) Lo cavaller [...] demanà a alguns qui *eren venguts a visitar-lo* qui era aquell hom qui stava prop lo marquès (I, p. 52)

Un segon factor afavoridor de *haver* és el valor contrafactual de la construcció resultativa (McFadden/Alexiadou 2006, 2010), justificable per la tensió semàntica que s'estableix entre l'aspecte resultatiu i el valor contrafactual: una construcció de canvi de lloc contrafactual no expressa l'estat resultant d'un desplaçament, sinó, justament, que no s'ha produït aquest desplaçament i, per tant, que no hi ha estat resultant. Se'n troben mostres des de la segona meitat del segle XIII. Per exemple, «si vós, sényer, vos *agéssets vengut* con jo us ho deya, vos hi pogrets aver dat recapte» (Sereneta, *Cartes* II: c. 15). En el *Curial*, no sembla que la contrafactualitat per si sola pugui provocar vacil·lacions en la selecció de *ésser* en les construccions resultatives, (36) (vg. tb. § 3.4). Cal dir, però, que pot ser que actui de coadjuvant del canvi en altres menes d'estructures en què ja concorren circumstàncies afavoridores de *haver* (cf. (17b), a § 3.3, i (49), a § 3.6).

- (36) a. si a casa tua venguda no fos, lo seu viure de bé en millor *fóra anat* (I, p. 48)
b. si aquesta donzella que ací és hagués sabut que vós la deguéssets retenir ací, e vós metre-us en companyia del cavaller per anar al torneig, crech que ab dur cor hi *fóra venguda* (II, p. 139)
c. emperò no vengueren a aquella casa on ells eren, ne, encara que *venguts hi fossen*, los haguéran coneguts —tant eren ja canviats e mudats— (III, p. 312)

Com a tercer factor cal assenyalar que la introducció de *haver* en construccions resultatives de tema indefinit es va veure afavorida per l'existència de construccions presentacionals amb *haver* o *haver-hi* i el participi d'un verb inacusatiu com a predicatiu de l'argument tema, com «en lo port de Contestina *havia arribades* sis naus» (Martorell, *Tirant*: 1337), amb el SN tema plural, respecte del qual *haver* no estableix concordança, o «vos certiffich que assí *ha venguda* una [galera] de Tràpena» (*Lletres*: c. 2), amb el SN tema singular. Aquestes darreres poden ser reanaltzades com si el verb principal fos el participi i no el presentacional *haver-hi*, cosa que genera mostres amb l'argument plural i amb concordança del verb, com «alà *avien arribats* molts d'altres lenys» (*Decameró*: 102), les quals ja no són interpretables com a estructures presentacionals. Hi ha exemples d'aquesta innovació des de la fi del segle XIV.

En aquest cas, hi ha en el *Curial* una construcció que pot ser interpretada com una presentacional amb *haver*, el qual ocorre precedit del locatiu *ací* i seguit del participi de *entrar* com a predicatiu de l'argument tema, que és indefinit i escau: *home del món*, (37). Com que aquest SN és singular, no tenim evidència del caràcter presentacional de la construcció, atès que no s'hi pot observar la manca de concordança de nombre. Tanmateix, com que aquesta construcció és pròpia de la llengua cancelleresca i, com mostra Massanell (2020: 335-372), està representada àmpliament, amb SN plurals, en les cròniques medievals de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner, en el *Llibre dels Fets* de Jaume I i en novel·les de temàtica cavalleresca com la traducció de la *Questa* i el *Tirant lo Blanch*, possiblement no deu ser erroni de veure-la en l'exemple (37) del *Curial*. Cf. aquest darrer cas amb les dues mostres de (29), amb el verb de canvi d'estat *escapar*, que hem vist a § 3.4.

- (37) —¿E en qual part pusch yo tenir lo cor? ¿No sabets vós bé que ha set anys que ací no *ha entrat home del món* sinó aquests catius? (III, p. 324)

Finalment, el quart factor que hem anunciat, i que presenta un paral·lelisme evident amb el que acabem de descriure, és que la introducció de *haver* en resultatives de tema indefinit amb *passar* 'transcórrer' es va veure afavorida, d'acord amb Massanell (2020: 372-403), per l'existència de les construccions existencials de temps transcorregut amb *haver* i el participi de l'acusatiu *passar* com a predicatiu de l'argument tema, del tipus «bé à .xx. meses *passats*» (*Clams* II: 186), amb el SN tema plural, o «*avia* .i. ayn *passats*» (*Vides*: 98) i «.i. jorn *avia passats*» (Desclot, *Crònica* III: 70), amb el SN tema singular. Aquestes darreres poden ser reanaltzades com si el verb principal fos *passar* i no l'impersonal *haver*, cosa que genera mostres amb concordança del verb amb l'argument plural, com «*bavien passats* més de .cccc. anys» (Sant Vicent, *Sermons* IV: 193), les quals ja no es poden interpretar com a estructures existencials. Aquests casos innovadors ocorren des de mitjan segle xv.

En el *Curial* es documenta aquest tipus de construcció existencial de temps transcorregut amb *haver* i el participi de *passar* com a predicatiu de l'argument tema i, a diferència del que s'esdevenia a (37), la mostra de (38) sí que dona evidència del caràcter existencial de l'estructura, atès que el SN tema, *molts dies*, és plural i això permet d'observar la manca de concordança de nombre.

- (38) E promet-vos, en bona fe, que si yo hagués volguda Laquesis per muller, ja serie fet molts dies *ha passats*, e per ventura no m'aguéran ací ronçat lo nas (II, p. 256)

Llevat d'aquests casos especials que acabem d'enumerar i de posar en relació amb els usos del *Curial*, durant tot el període medieval les resultatives de canvi de lloc s'auxilien fermament amb *ésser*. No és fins al segle xvi que s'hi detecta una entrada tímida de *haver*, sempre en construccions que queden lluny del prototipus. Així, són factors que afavoreixen l'entrada de *haver*: que la meta sigui figurada i no remeti, doncs, a un desplaçament físic real, com a «Mos germans *han vengut* a meys» (Conques, *Job*: 45); que hi hagi una subordinada final, cosa que atorga caràcter agentiu al subjecte i afavoreix, per tant, *haver*, com a «*han vengut* les Corts per a reparar los agravis» (*Corts*: 743), i que la construcció dugui un adjunt de manera, com a «me n vinguí a València, a on *é arribat* ab salut» (Valeriola, *Biografia*: 168), perquè situa l'èmfasi semàntic en el desenvolupament de l'acció més que en el resultat.

Aquests nous factors afavoridors del canvi no tenen incidència en el *Curial*, en el qual la selecció de *ésser* en les construccions de moviment direccional és ferma. Cridem l'atenció sobre els exemples de (39), en què la meta és figurada;⁸ de (40), en què hi ha una subordinada final, i de (41), en què ocorre un adjunt de manera. Malgrat això, l'auxiliar seleccionat és sistemàticament *ésser* en tots els casos.

8 Notem, en particular, la similitud de (39a-b) amb els exemples innovadors «ab tots los portadós que *àn vengut* a ma notícia é scrit» (Liori i Requesens, *Epistolaris*: c. 116) i «*ha vengut* a sa notícia que los jurats [...] han tingut atreviments de fer una asserta nominació» (*Corts*: 36).

- (39) a. nulls temps li n'havien dit mot, ne tal cosa *era venguda a notícia sua* (I, p. 85)
b. yo scriuria ací alguns notables actes qui *són venguts a notícia mia* (II, p. 175)
c. —Curial, ¿on sòts? ¿No regonexets la terra? ¿Sòts vós *exit de memòria*? (III, p. 306)
d. que Càmar sie pensada e servida lo mills que en lo món pusca ésser, en manera que prestament *sie tornada a sanitat* (III, p. 331)
e. és ja en tanta estremitat la su[a] debilitació, que *és venguda als ossos* (III, p. 331)
f. passarà lonch temps abans que *sie tornada en son estat* (III, p. 331)
g. me pesa molt, jats que ma consciència no sie lesa, car *a cas és vengut* (III, p. 345)
- (40) a. los senyors qui *per mirar la batalla eren venguts* (I, p. 63)
b. yo *són vengut ací per publicar com lo rey de França ha ordonat un torneig devant Melú* (I, p. 83)
c. o diria que ell *era entrat per robar-les* e que l mataria (II, p. 198)
d. La gent era infinida que *era venguda per veure aquella batalla*. (II, p. 228)
e. dix-li com *era vengut per saber aquesta novitat d'on venia* (II, p. 254)
- (41) a. com víu venir Curial, mirà l, e fonch molt meravellat com *tan prestament ere vengut* (I, p. 60)
b. —Digues, amich: ¿*és venguda ben abillada*? (II, p. 171)
c. aquell gentil hom [...] anà a Curial e dix-li com lo marquès *ere vengut desfreçat* (III, p. 361)
d. aquest *fort pobrement és vengut* (III, p. 375)
e. *era vengut tan pompós*, que no s feya d'altri menció (III, p. 378)

3.6. Reflexives i recíproques directes, intransitives pronominals i passives reflexes

Les construccions que en català antic semblen més resistents a la introducció de *haver*, amb casos innovadors molt rars i habitualment tardans, són aquelles que contenen un pronom reflexiu, siguin reflexives i recíproques directes, intransitives pronominals o passives pronominals, possiblement perquè aquesta marca formal hi actua com a índex de l'auxiliar que hi correspon. D'acord amb aquest comportament, en el *Curial* la impermeabilitat a l'entrada de *haver* és absoluta per a les reflexives i recíproques directes, (42)-(43), les intransitives pronominals, (44), i les passives pronominals, (45), amb dues úniques excepcions a les quals ens referim tot seguit.

- (42) a. E, com *se fos proveyt* d'armes e de cavall, e volgués partir, dix: [/] —Senyores, a Déu siats comanades! (II, p. 150)
b. que m par que sia lo cavaller que ir se partí de nosaltres, si tot *s'és desfreçat* (II, p. 165)
c. E axí, parlant de moltes coses, los cavallers del torneig, qui *s foren desarmats*, vengueren al rey (II, p. 195)
d. Lo rey tornà a dir com era que aquella *se fos* axí ab ses pròpies mans *nafrada*. (III, 319)
e. —¿E penses tu que Cató, com *se fonch ferit* en Útica, e ab lo ferro féu camí per on fugís de Cèsar la sua espaventada ans esglayada ànima, no s penedís de haver-se donada mort [...]? (III, p. 324)
- (43) a. Detràs d'aquell déu havia tanta gent e de tan diverses partides e de tan stranyes terres, que, si no fos que tots parlaven llatí, nulls temps *se fóran entesos*. (III, p. 348)
b. lo normant tornà, e, strenyent la spasa en la mà, va contra Curial, e Curial contra ell, e doen-se forts colps, e combaten ab iniquitat. E si molt hagués durat, sens tot dubte ells *se foren malmenats*. (II, p. 177)

- (44) a. *se era enamorat* lo marquès de la Andrea, sa muller (I, p. 41)
b. E com ell *se fos ja reposat*, manà que tothom de la cambra isqués (I, p. 72)
c. Laquesis *se era altada* d'ell (I, p. 76)
d. yo no *m són haüda* desonestament (II, p. 219)
e. pensant ço que vol dir, *me són cuytat* a respondre (II, p. 223)
f. *me són esforçada* avançar e metre en bon estat un cavaller apellat Curial (II, p. 247)
g. tu *te eres gloriejat* en cometre los pecats sobredits (III, p. 282)
- (45) a. D'altra part, ja veets com aquest tornejament *s'és cridat* (I, p. 84)
b. e encara li donà una spasa, lo guarniment de la qual no *s'fóra apreciat* laugerament (I, p. 86)
c. la Güelfa sabé que lo matrimoni no *s'era fet* (I, p. 94)
d. —Senyor, plàcia-us que bast ço que *s'és dit* fins ací (I, p. 101)
e. e, desijant qu'ell hagués honor, lo hé favorit axí com *s'és vist* (I, p. 110)
f. —Conestable, oyt havets ço que ací *s'és deliberat* (III, p. 362)

La primera excepció la trobem entre les nombroses estructures reflexives amb *metre's*, com les de (46), entre les quals hem detectat un sol cas innovador, (47), que es localitza en una construcció perifèrica, en el sentit que conté una forma verbal no finita. Pensem que en aquesta ocasió l'entrada de *haver* es justifica per motius eufònics, atès que el gerundi compost *havent-se mesos* —que notem que conserva la concordança del participi amb el SN tema, a diferència del que hem observat a (21) (vg. § 3.3)— apareix en comptes de *essent-se mesos*. És la mateixa motivació que veiem darrere de la substitució dels cacofònics *essent-se* i *ésser-se* en els exemples «*havent-se n'anat* a la dita vila» (*Epistolari* IIc: c. 139) i «*li dix haver-se penedit* de haver fet l'ome» (Villena, *Vita*: 92), que són dels pocs casos innovadors en construccions amb el reflexiu *se* que hem documentat en el període medieval.

- (46) a. e demanà a Curial la manera com *se era mès* a punt (I, p. 53)
b. ab fort gran treball e pena *se fonch mès* entre la gent (I, p. 69)
c. abans que lo haraut pogués ésser anat ab la resposta, ja *s'fonch mès* en avinentesa de júnyer (II, p. 145)
d. lo comte de Poytieus *se fonch mès* en mig, e reebé lo colp en lo seu scut (II, p. 185)
e. lo un per l'altre, per punt d'onor, *se fóran mesos* en tot perill (III, p. 339)
- (47) *s'esdevench* un jorn que la Güelfa, anant-se dinar ab lo marquès son frare, *havent-se mesos* davant tots los hòmens, solament retengut Curial, qui del braç la portava, ella, movent lo cap, al dit Curial s'acostà (I, p. 48)

Cal dir, però, que en el *Curial* hi ha dues mostres en què el clític *se* s'uneix a l'infinitiu *ésser*, en la intransitiva pronominal de (48a) i en la reflexiva directa de (48b) —que es refereix a un suïcidi—, les quals mantenen l'auxiliar tradicional tot i la cacofonia.

- (48) a. e dins son cor malahia Laquesis, pensant la Güelfa haver sentides aquelles amors, e per ço *ésser-se enfellonida* contra Curial (II, p. 251)
b. qui, axí com tu, ha cercades, e poetant escrites, coses tenyides de color de mentira, dient, entre les altres, Dido, reyna de Cartago, *ésser-se morta* per Eneas (III, p. 304)

La segona i darrera excepció es troba també en una construcció perifèrica: una reflexiva directa amb *seure* que ocorre incrustada en una perífrasi d'obligació amb *haver a*, (49), la qual, a més, és contrafactual (cf. amb (17b) a § 3.3). Notem com el participi manté la concordança amb el SN tema, com hem vist que s'esdevenia també a (47), però no a (21) (vg. § 3.3).

- (49) e si no fos Jacob de Cleves, qui m'ajudà, a força *m'aguera haviida a seure* abans que pleguàs ací (I, p. 82)

Cf. amb la presència regular de l'auxiliar *ésser* en les construccions incrustades de (50): a (50a), en una perífrasi de possibilitat amb *poder*; a (50b), en una perífrasi d'atreviment amb *gosar*; a (50c), en una perífrasi de culminació amb *acabar de*, i a (50d), en una estructura amb *cuidar* 'pensar' en què la construcció d'infinitiu fa de CD i hi ha ascensió del clític. Les mostres de (51) serveixen de contrapunt per a evidenciar que és certament el verb incrustat el que determina la selecció de l'auxiliar.

- (50) a. tro ara no hé vist cavaller, sinó lo vostre, que contra mon mestre *se sia pogut defendre* (II, p. 147)
b. sapiats que ab Melchior ha parlat molt, mes a mi no *s'és gosat descobrir* (I, p. 112)
c. Per què Curial, exint tantost de la cambra, féu reverència al duch, e en paraules e mots plasers passaren lo temps una estona, dins la qual Curial *fonch acabat de metre* s a punt. (I, p. 73)
d. yo hé perseguit e maltractat lo teu leal e valerós Curial, fins que *s'és cuydat perdre* (III, p. 369)
- (51) a. car ere tan cansat que, si l'altre *hagués pogut combatre*, no haguera durat longament (II, p. 148)
b. ací m trobarets prest per obrar per les mans ço que vós per la boca *havets gosat parlar* (II, p. 214)
c. Anvides *havia acabat de parlar* Dione, quant Fortuna se començà a tirar los cabells (III, p. 295)
d. vostra mare, que *ha* per vós *cuydat perdre* l seny, e encara la vida, s'alegrará ab les noves que yo de vós li comtaré (III, p. 340)

3.7. Passives perifràstiques

A diferència de la passiva reflexa, i de la resta de construccions que duen un pronom reflexiu, la passiva perifràstica, construïda amb *ésser*, sembla més permeable a l'auxiliar innovador, i no és estrany de trobar-ne casos amb *haver*, com «diu que ha feyt ço que deu entrò que *avia estat request* per la part del dit comanador» (*Pergamins* II: doc. 108), fins i tot en textos del segle XIII, que és també quan aquest auxiliar comença a penetrar en les locatives, les atributives i les existencials amb *ésser* (vg. § 3.1). Tanmateix, en el *Curial* cap de les passives perifràstiques no es desvia de la formulació tradicional, (52), com hem vist que s'esdevenia també amb les estatives d'existència, en què tampoc no hem detectat la introducció de *haver*.

- (52) a. pensant en ço que havia dit, e pensant encara com *seria stada entesa*, anvides menjava (I, p. 46)
b. ella *era stada acusada* de adulteri (I, p. 52)
c. un collar d'or ab perles tan grosses que per ventura semblants no *eren stades vistes* (I, p. 73)
d. vós, axí desfreçat com estats, no *sóts estat* per ells *regonegut* (II, p. 165)
e. nos en *són estades dites* tantes e tan desonestes coses, que vergonya és oyr-les (II, p. 250)
f. si per ventura *fossen estats escrits* per Tito Lívio, per Virgili, Staci o algun altre gran poeta o orador, *fóran estats legits, recordats e tenguts* en gran stima per hòmens de reverenda letradura (III, p. 271)
g. *Só estat certificat* que tu m desijaves veure (III, p. 303)
h. informaren-se de la talla e estatura dels catius dos qui *eren estats venuts* (III, p. 311)

4. Recull de resultats i conclusions

Pel que hem vist de § 3.1 a 3.7, doncs, podem dir que, tal com preveu la jerarquia de selecció de l'auxiliar de Sorace (2000), adaptada al català antic per Mateu (2005, 2009), les estatives i les esdevenimentals són les construccions en què la selecció de *ésser* és menys ferma en la llengua medieval. Així, d'una banda, mostren vacil·lacions cap a *haver* en una època tan endarrerida com la segona meitat del segle XIII i la primera meitat del XIV i, de l'altra, poden arribar a tenir *haver* com a auxiliar majoritari si presenten alhora determinades característiques, com la concurrència d'un datiu experimentador amb un SN tema indefinit. Ben altrament, les construccions resultatives mostren molta més fermesa en la selecció de l'auxiliar *ésser* durant tot el període medieval, si bé hi ha factors molt delimitats que poden ser esclerxes per a una entrada tímida de la innovació. D'altra banda, i anant ja més enllà de la jerarquia dels intransitius, les construccions que semblen més resistents a la introducció de *haver* són aquelles que contenen un pronom reflexiu, siguin reflexives o recíproques directes, intransitives pronominals o passives pronominals, possiblement perquè el clític hi actua com a índex de l'auxiliar. En canvi, la passiva perifràstica, construïda amb *ésser* com a auxiliar de passiva, sembla més permeable a *haver*, talment com les estatives formades amb *ésser*.

El buidatge dels temps de perfet en el *Curial* és força coherent amb aquest panorama de la llengua medieval, si bé se n'aparta en el fet que no hi hem detectat cap cas d'innovació en les estatives d'existència amb *ésser*, siguin locatives, atributives o existencials. Els pocs casos de coocurrència entre *haver* i el participi *estat* s'hi produeixen sempre en contextos duratius que fan possible atribuir aquest participi al paradigma del verb aspectualment marcat *estar*, que selecciona *haver* des dels orígens (Ramos 1999). Tampoc els temps de perfet de la passiva perifràstica, construïts amb *ésser* com a auxiliar de passiva, no mostren cap indicatiu d'innovació.

Això a banda, podem dir que en el *Curial* les ocurrencies de temps de perfet innovadores amb *haver* es concentren on era esperable: en les construccions estatives de permanència i, sobretot, en les esdevenimentals. Aquesta concentració està provocada per la presència en la novel·la de

construccions impersonals relatives o pseudoimpersonals amb els verbs *romandre*, *sobrar*, *venir*, *esdevenir* i *succeir*. Fora d'aquestes estructures amb un datiu experimentador que actua com a subjecte lògic, no es detecten més fissures per a l'entrada de *haver* en les estatives i esdevenimentals, si deixem al marge un únic cas perifèric en què *romandre* ocorre incrustat en una construcció amb el semiauxiliar *voler*.

Al seu torn, la substitució de *ésser* per *haver* en resultatives de canvi d'estat i de canvi de lloc sembla desconeguda en el *Curial*. Només hi ha dos casos en què *haver* precedeix el participi *escapat*, i un altre en què s'anteposa a *entrat*, que són interpretables com a construccions presentacionals amb *haver* en què el participi actua com a predicatiu del SN tema, sempre indefinit —*degú*, *algú*, *home del món*— i postverbal. Aquesta estructura està ben documentada en la llengua cancelleresca i en obres literàries que en segueixen el model, com el *Tirant* (Massanell 2020: 335-372).

També les construccions en què participa un clític reflexiu, com són les reflexives i recíproques directes, les intransitives pronominals i les passives reflexes, es mostren pràcticament impermeables a *haver*, amb dos únics casos perifèrics innovadors: en una reflexiva amb *metre*, en què el gerundi *essent-se* és substituït per *havent-se*, possiblement per motius eufònics, i en una reflexiva amb *seure* incrustada en una perífrasi d'obligació amb *haver a*, la qual, a més, té valor contrafactual.

A la taula 1 apleguem, agrupats segons el tipus de construcció, els setze casos d'innovació en la selecció de l'auxiliar de perfet que hem detectat en el *Curial*, a més de les tres mostres que interpretem com a existencials, però de les quals no podem tenir la certesa que ho siguin perquè duen un SN tema singular que no permet que s'hi evidèncii la manca de concordança de nombre característica de les estructures presentacionals.

Taula 1. Recull dels casos innovadors en la selecció de l'auxiliar de perfet en el *Curial*

tipus de construcció	mostres	observacions
estatives d'existència (§ 3.1)	---	
estatives de permanència (§ 3.2)	no <i>ha volgut romandre</i> ab Corralí (III, p. 278)	perifèrica: incrustada en una constr. amb el semiauxiliar <i>voler</i>
	ço que t' <i>ha romàs</i> d'açò (III, p. 282)	pseudoimpersonals: datiu experimentador, SN tema definit però vinculat a la quantificació
	ço que t' <i>ha sobrat</i> de la multitud de viandes (III, p. 282)	

esdevenimentals (§ 3.3)	<i>haguera vengut</i> bé a Curial si la Fortuna ho hagués consentit (III, p. 276)	pseudoimpersonal: datiu experimentador, SN tema indefinit, escrit i postverbal; contrafactual
	ja <i>havia esdevengut</i> a més de mil altres (I, p. 42)	pseudoimpersonals: datiu experimentador, sovint preverbal
	tot ço que li <i>havia sdevengut</i> (II, p. 157)	
	ço que li <i>havia esdevengut</i> en lo viage (II, p. 211)	
	a vós <i>ha esdevengut</i> en aquest mateix loch (II, p. 256)	
	tot ço que ls <i>havia esdevengut</i> ab lo cossari (III, p. 277)	
	tot ço que li <i>havia esdevengut</i> ab Ambrosi[n]o (III, p. 277)	
	no sabia què li <i>havia esdevengut</i> (III, p. 306)	
	no sabia ço que li <i>havia esdevengut</i> (III, p. 306)	
	ço que ab la Güelfa, despuys que se n'era anat, li <i>havia esdevengut</i> (III, p. 344)	
los fets li <i>havian succeyt</i> bé fins aquell jorn (II, p. 210)	pseudoimpersonal: datiu experimentador; sense concordança entre el participi i el SN tema m. pl.	
resultatives de canvi d'estat (§ 3.4)	sens que no <i>havia escapat</i> degú (III, p. 309)	(possibles) existencials amb <i>haver</i> i el participi del verb inacusatiu com a predicatiu del SN tema indefinit i postverbal
	e no n' <i>havia escapat</i> algú (III, p. 309)	
resultatives de canvi de lloc (§ 3.5)	ací no <i>ha entrat</i> home del món sinó aquests catius (III, p. 324)	
reflexives i recíproques directes (§ 3.6)	<i>havent-se mesos</i> davant tots los hòmens (I, p. 48)	perifèrica: forma no finita; evitació de la forma cacofònica <i>essent-se</i> ; manteniment de la concordança del participi amb el SN tema m. pl.
	si no fos Jacob de Cleves, qui m'ajudà, a força <i>m'aguera baiüda a seure</i> (I, p. 82)	perifèrica: incrustada en una perífrasi d'obligació amb <i>haver a</i> ; contrafactual; manteniment de la concordança del participi amb el SN tema f. sg.
intransitives pronominals (§ 3.6)	---	
passives reflexes (§ 3.6)	---	
passives perifràstiques (§ 3.7)	---	

El *Curial* es revela, doncs, com una obra molt conservadora del sistema tradicional de selecció de l'auxiliar, atès que manté amb una regularitat pràcticament absoluta la selecció de *ésser* com a auxiliar de perfet de les construccions estatives d'existència (§ 3.1), resultatives de canvi d'estat (§ 3.4), resultatives de canvi de lloc (§ 3.5), reflexives i recíproques directes (§ 3.6), intransitives pronominals (§ 3.6), passives reflexes (§ 3.6) i passives perifràstiques (§ 3.7). Només s'hi ha obert una via per a la innovació en les estructures estatives de permanència (§ 3.2) i en les esdevenimentals (§ 3.3), que afecta quasi exclusivament les construccions impersonals relatives o pseudoimpersonals, en les quals, tanmateix, els exemples innovadors del tipus *li havia esdevengut* coexisteixen amb els tradicionals del tipus *li era esdevengut*, com hem vist a (19) i (20). Mereix una menció especial la mostra conservadora de (17a), «no pusch pensar com per mi te *sia vengut* dan en alguna manera» (III, p. 321), atès que en aquest tipus específic de construccions esdevenimentals amb *venir*, les quals es caracteritzen, des del punt de vista semàntic, per remetre a l'aparició sobtada d'un estat i, des del punt de vista sintàctic, per la presència d'un datiu experimentador preverbal, que actua com a subjecte lògic, i pel caràcter indefinit del SN tema, la introducció de *haver* és molt primerenca, ja de la segona meitat del segle XIII, i resulta quasi absoluta, amb ben pocs casos documentats amb *ésser* (Massanell/Mateu 2018).

Aquest panorama tan conservador que acabem d'esbossar estableix un cert contrast amb el que ha estat descrit per al *Tirant* (Ramos 2005), l'altra gran novel·la cavalleresca de mitjan segle XV, en la qual s'obren algunes esclatxes més per al canvi: «no s'í à *seguit* novitat neguna» (p. 910) (cf. § 3.3), «amor *haurà desmenuit* en sa altesa» (p. 930) (cf. § 3.4), «posat cars que entre tu e mi *agnessen pasades* algunes paraules» (p. 940) (cf. § 3.5), etc. Potser el context italià en què presumiblement es va escriure el *Curial* hi va afavorir una observança més estricta de la distribució tradicional dels dos auxiliars de perfet, si tenim en compte que encara avui aquesta llengua romànica és la que manté el derivat de SUM en aquest funció amb un major abast i fermesa.

Bibliografia

- Badia i Margarit, A. M. (1951) *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, Noguer.
- Batlle, M. (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal. El procés de substitució de l'auxiliar ésser per haver*, Barcelona, IEC/PAM.
- Batlle, M. / Martí i Castell, J. / Moran, J. / Rabella, J. A. (2016) *Gramàtica històrica de la llengua catalana*, Barcelona, PAM.
- Benveniste, É. (1966) *Problèmes de linguistique générale*, vol. I, Paris, Gallimard.
- CICA = Torruella, J. / Pérez Saldanya, M. / Martines, J. (dirs.), *Corpus Informatitzat del Català Antic*, en línia: www.cica.cat. [Consulta: 26-05-2023]
- Dowty, D. (1991) «Thematic proto-roles and argument selection», *Language*, 67-3, pp. 547-619.
- Duarte, C. / Alsina, À. (1986) *Gramàtica històrica del català*, vol. II, Barcelona, Curial.
- Ferrando Francés, A. (ed.) (2007) *Curial e Güelfa*, Tolosa, Anacharsis.
- Ferrando Francés, A. (2012) «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*», dins Ferrando Francés, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, pp. 31-87. DOI: 10.1075/ivitra.3.
- Larson, P. / Artale, E. / Dotto, D. (dir.) *Corpus OVI dell'Italiano antico*, en línia: [http://gattoweb.ovi.cnr.it/\(S\(wjuxpseg1zs0lh3u1rv\)\)/CatForm.aspx](http://gattoweb.ovi.cnr.it/(S(wjuxpseg1zs0lh3u1rv))/CatForm.aspx). [Consulta: 26-05-2023]
- Massanell i Messalles, M. (2020) «No m'à romasa sinó la honestat». *Rere la petja d'una innovació lingüística en el pas del català antic al modern*, Barcelona, PAM.
- Massanell i Messalles, M. (2021) «Using linguistic atlases to explore syntactic issues: the case of auxiliary selection in Catalan», dins Cerrudo, A. / Gallego, Á. J. / Roca, F. (eds.), *Syntactic Geolectal Variation. Traditional approaches, current challenges and new tools*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, pp. 35-75. DOI: 10.1075/ihll.34.02mas.
- Massanell i Messalles, M. (en premsa) «L'auxiliar dels temps de perfet», dins Antolí, J. M. / Martines, J. / Pérez Saldanya, M. / Rigau, G. (eds.), *Gramàtica del català antic*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Massanell i Messalles, M. / Mateu, J. (2018) «Gran bé vos ha vengut: Construccions existencials i selecció de l'auxiliar en català antic», *Estudis Romànics*, 40, pp. 89-115.
- Mateu, J. (2005) «La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius», *Caplletra*, 38, pp. 211-240.
- Mateu, J. (2009) «Gradience and Auxiliary Selection in Old Catalan and Old Spanish», dins Crisma, P. / Longobardi, G. (eds.), *Historical syntax and linguistic theory*, Oxford, Oxford University Press, pp. 176-193.

- Mateu, J. (2015) «La inacusativitat i la selecció de l'auxiliar en català antic», dins Lloret, M. R. / Pons-Moll, C. / Bosch-Roura, E. (eds.), *Clàssics d'abir i d'avui en la gramàtica del català*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 127-151.
- Mateu, J. (2016) «Auxiliary Selection in Romance», dins Fischer, S. / Gabriel, C. (eds.), *Manual of Grammatical Interfaces in Romance*, Berlin, De Gruyter, pp. 295-326. DOI: 10.1515/9783110311860-013.
- Mateu, J. / Massanell i Messalles, M. (2015) «A constructional approach to auxiliary selection: evidence from existential constructions», dins Kailuweit, R. / Rosemeyer, M. (eds.), *Auxiliary Selection Revisited. Gradience and Gradualness*, Berlin/Munich/Boston, De Gruyter, pp. 183-211. DOI: 10.1515/9783110348866-007.
- McFadden, T. / Alexiadou, A. (2006) «Auxiliary selection and counterfactuality in the history of English and Germanic», dins Hartmann, J. M. / Molnár, L. (eds.), *Comparative Studies in Germanic Syntax*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, pp. 237-262.
- McFadden, T. / Alexiadou, A. (2010) «Perfects, resultatives and auxiliaries in Earlier English», *Linguistic Inquiry*, 41(3), pp. 389-425.
- Moll, F. de B. (1952) *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- Par, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Max Niemeyer.
- Par, A. (1928) «*Curial e Güelfa*». *Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Biblioteca Balmes.
- Pérez Saldanya, M. (1998) «La reestructuració del sistema de perfet: les perífrasis perfectives», dins *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, PUV, pp. 199-218.
- Ramos, J. R. (1999) «El sincretisme morfològic com a factor de canvi sintàctic», *Catalan Review*, XIII/1-2, pp. 189-201.
- Ramos, J. R. (2000) *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*, València/Barcelona: IIFV/PAM.
- Ramos, J. R. (2004) «Les estructures amb ésser + participi passat: problemes d'ambigüitat formal», *Caplletra*, 36, pp. 55-72.
- Ramos, J. R. (2005) «Els auxiliars dels temps compostos en català medieval», *Caplletra*, 38, pp. 179-209.
- Rigau, G. (2013) «La preposició silent d'alguns verbs de moviment local», *Els Marges*, 100, pp. 125-132.
- Soler, A. (2017) «Enyego d'Àvalos, autor de *Curial e Güelfa*?», *Estudis Romànics*, 39, pp. 137-165. DOI: 10.2436/20.2500.01.218.
- Sorace, A. (2000) «Gradients in Auxiliary Selection with Intransitive Verbs», *Language*, 76, pp. 859-890.